

darrer» en uns versos polítics de c. 1710, *DAG*

Endarrerir-se [Belv.]: «mentre ells, *endarrerint-se*, glopegen l'aygua amarga, / ab embranzida rema, de cara a l'aspre mur, / y 's penja a una palmera que Geriò li allarga, / entre'ls merlets de rònega torratxa, amb braç segur», *Atl*, 220. *Endarrerit*: «a pagès *endarrerit* cap anyada li és bona», *endarrerits* pl. «la renda, pensions de censos, censals etc., dexades de pagar en lo degut temps», Belv.; «un deute vergonyós de 38 pessetes, que venian a representar quatre mesos de lloguers *endarrerits*»; *anar endarrerit*: «Tinc fret y son, y vaig *endarrerit* de menjar!», EmVilanova (*Esc Barcelonnes*, 78; *Del meu tros*, 179), «no he gosat despertar la mare, perquè la pobra va tan *endarrerida* de son!», Noller (*Pap*, 184). Usat absolutament, és el contrari de 'progressiu' o 'ben instruit': «fidelitat al passat, fe en Déu, seny, moral --- potser hi haurà qui no 'ns senti grat d'aqueixes dots, que no corren gayre per los redols estrangers: potser també 'ns diran *endarrerits* ---», Pons i Gallarza, a. 1870 (*MilàF, O Cat*, p. 273).

Altreament *endarrerit* és mot usat avui a tot el domini (fins Eiv.: «*ande- atrasado*», PzCabr.); curiós que fins Torras i Bages l'usi amb la metàtesi vulgar *enraderir* (*AlcM, entre-*). Però antigament hi hagué algunes variants, *esdarrerir-se*: «mentre que cavalcaven per llur camí, *esdarreriren-se* los dos cavallers, e parlaren de la dona», c. 1400, *Comtessa Fidel* (*NCL XLVIII*, 120); *endarreriar-se, -eriat*: «consignació *endarreruada*» doc. mall. de 1524 (*DAG i AlcM*); *endarreriatges* [Lacav.]. *Endarreriment* [Belv.]; *endarrerria*

L'adjectiu *darrer, -era*, estretament relacionat amb l'adv. prep. *darrere*, ja apareix en el S. XIII: «L'aveniment de Déu, per 4 setmanes se fa, --- so és: --- et quant venrà al jorn del judici; mas la *derrera* setmana a penes aurà fi, per so cor la glòria dels santz, qui serà donada en lo *derrer* aveniment, nuls temps no termena ---», *VidesR*, 1v2; «testament o tota altra *derrera* volentat», *CostTort* (*Ol*, p. 174); «Eva --- Ave / aytals tres lletres són / l'un co l'altre; veus con: / l'A, Ave dits primera / Eva lo dits *derrera*», Cerverí (*Maldit*, v. 420); «la saviea divina ha ordenat que, en l'entrament que hom fa en lo món, sia Babtisme lo primer sagrament, e que la Extrema Uncció sia lo *derrer*; --- enfre lo primer e l *derrer*; --- del d'avant al *derrer*», Lluill (*Blanq*, *NCL* III, 166.10ss.); «la persona religiosa --- que sia primer e l cor e n'hisca *derrer*, e aquí per res no s pos a parlar ab negú», Eiximenis (*Dones*, § 381, f° 259r2)

Fins aquí, doncs, grafia *de-* constant. En els mss. de StVicentF, es nota que en els *Sermons* és general, si fa no fa, la *e*; mentre que en la *Quaresma* hi ha totes dues grafies, i sobretot *a*: «en lo *Pater noster* --- ha y 7 peticions, e les 4 primeres demanen bé, e les tres *derreres* demanen que ns guard de mal» (I, 19 32); «la *derrera* edat del món» (I, 160 3); «en canvi a la *Quaresma* no n'hi veig de *darrer*, però «la quarta e *darrera* part», *Quar.*, 46, 203 etc., si bé hi ha encara algun cas de *de-*: «si sabets legir, legits lo saltri, e al començ de cascun psalm, *Ave Maria*, e a la *derreria* del salm,

Gloria Patri», 42 65

Avui entre els val i cat-occ és *darrer* amb *a*: per exemple, a Miramar de Gandia, la *kazêta dañêra*, entre els «entradors» que van a les finques, és la de més enllà (1962). Però encara en el S. XVI escrivia OPou: «pagar als primers creadors ans que als *derrers*: conturbare» (*TbPu.*, 118). És notable que aquest li dóna, dos o tres cops, en lloc del sentit ordinal, el de 'situat al darrere': «los parietals tenen una sutura que parex partir lo cap, des del nas fins a la *darrera* part del cap: crena» (*id*, 257)

Darrer, fins avui, és adjectiu usual en tot el domini («*d*: último», eiv. PzCabr.). Crida l'atenció que en el P. Val. s'usa bastant, en cas de construcció proclítica, com a adjectiu de femení igual al masculí «són la *darrer* paraula», MGadea (*T. del Xè*); i molt més encara la crida de veure que ja aparegui això en algun autor val. antic: «vostra sia tota Espanya e les *derrés* parts del món ---; anat-z-vos en per les *derrés* partides del món ---», AntCanals (*Scipió, NCL.*, 56), car semblant cosa amb *primer* no es troba més que en cast. colloquial, però no en cat. fora d'aquests usos valencians.

Curiositats menudes que no torben la nitidesa del gran mot, que a tots els nostres països serva una aura esplèndida, de llargs segles catalans: «--- vessava el cel rogenic immensa melangia, / passava silenciós l'alè dels immortals; / i, pàl·lida, subtil, a la claror *darrera* / d'aquell agònic jorn, pujava una fumera / per sobre l'ara ardent, en amples espirals», Gabriel Alomar, 1911.

Car en la llengua literària ja venia des del S. XIII: «En aquest feyt havets donat dos dies e --- vostra cort no hi pot enantar: ara aquest és lo *derrer* dia, on vos prega la comtessa --- que trop dretura en vós ---», Jaume I (*Ag.*, 64.13). En JoMartorell el trobem en tots els matisos. Posició de davant a *darrere*: Tirant fa pintar una bandera per a Carnesina, «e dehia lo mot: "La lletra qu'està primera / en lo nom d'esta pintura / és la clau ab què ventura / tancada té la *darrera*"», amb un emblema llatí «*Avis Mea* ---», i des-sota, un cademat d'OR (cf. *avis* 'ocell augural') (*Ag.* II, 51); «car ell se posava en la missa, e en la taula, lo més *darrer* de tots» (II, 104).

S'ha usat amb diferents valors. Com a simple ordinal: «no s trobà dia, tant com estes festes han durat, que de totes les coses --- no fos més abundantment lo *darrer* dia que lo primer» (I, 138); «hà set arts --- la setena e *darrera* és de la honor que deu ésser feta al cavaller Tirant» (I, 12); tirant cap al temps: «aquell príncep magnànim, lo *darrer* príncep africà, destroydor de les ciutats enemigues» (II, 165). Que remata: «tants colps li donà Tirant sobre lo braç que l tenia lançat sobre lo coll del cavall, que no l podia alçar, e lo *darrer* colp que li donà fon sobre lo cap» (I, 213); i ve la mort: «vinga la mort sobre mi, que és lo *darrer* remey de tots los mals» (I, 26); «lo jorn que finaré los meus *darrers* dies, no sentiré major dolor de la que ara sent» (I, 15); «si ella vehia al duc de Macedònia, o lo loc hon morí son fill, ella de dolor finaria los seus